

Tulok Péter

SZÍNHÁZ AZ EGÉSZ VILÁG *Színházért Gulag?*

Mong Attila: *János vitéz a Gulagon*. Helikon Kiadó, Budapest, 2008, 192 oldal, 2490 Ft

A Székesfehérvár melletti faluban, Lovasberényben 1946. június 16-án mindenki az éves búcsúra és az ünnepet megkoronázó eseményre, Kacsóh Pongrác daljátékának, a *János vitéznek* a bemutatására készült.

Ha valaki ismeri a történelmet, az tudja, hogy abban az időben, főleg azon a vidéken a lakosság igen nagy megpróbáltatásokon ment keresztül. Sok falubeli úgy gondolta, nem kellene megtartani az előadást, mert a környéken nagy számban állomásozó szovjet csapattestek katonái eddig is sok keserőséget okoztak az itt élőknek. Az előadást azonban mégis elkezdték, de részeg orosz katonák megzavarták azt, benyomultak a nézőtérre és erőszakoskodni kezdtek az ott ülő lányokkal. Heves vita után tömegverekedés tört ki a falubeliek és a katonák között. A harc elhúzódott, a katonák csúfos vereséget szenvedtek, a falubelieket csak nagyszámú szovjet katona tudta megfékezni másnap hajnalban.

Az 1946-os események természetesen nem előzmény nélküliek. A tömegverekedésben benne volt az azt megelőző több mint két év minden nyomorúsága, megaláztatása.

1944-ig Lovasberény csak annyit érzett meg a háborúból, amennyit bármely más település Magyarországon. Az első megrázkódtatás ezen a nyáron történt, amikor a Sztójay-kormány intézkedése nyomán elhurcolták a helyi zsidóságot. Ekkor 30 családot, több mint 70 embert vittek el. A szomorú menetet leíró visszaemlékezést olvasva mintha csak a Kabay Imre és Gyöngyössy Barna *Jób lázadása* című filmjének kockái peregének előttünk.

A visszavonuló németek arra készültek, hogy Budapest környékén fogják megállítani a Vörös Hadsereget. Novemberben elkezdték német katonák elszállásolását is, bunkereket építettek, sebesülteket, menekülteket kellett befogadni a falubelieknek. Talán ekkor szembesültek először igazán az emberek, hogy milyen megpróbáltatások előtt állnak.

Mong mesterien szövi a történetet: a falubeliek visszaemlékezései támasztják alá a hónapok történéseit, mintha egy film forgatókönyvét olvasnánk, azzal a különbséggel, hogy itt a valósággal kell szembesülnünk.

Az köztudott, hogy Magyarország kulcsfontosságú volt mind a német, mind a szovjet hadvezetés számára. Amellett, hogy az ország elhelyezkedése stratégiai volt, olyan ásványkincsekkel rendelkezett, amelyek nélkülözhetetlenek voltak ahhoz, hogy a Vörös Hadsereget a németek fel tudják tartóztatni. Az egyik legfontosabb természetesen a kőolaj volt, amelyre Hitlernek égető szüksége volt a román átállás után. Ezen kívül bauxit,

mangán is rendelkezésre állt. Tehát olyan erőket összpontosítottak itt a németek, mint sehol másutt Európában. Sztálin pedig presztízskérdésként kezelte a minél hamarabbi magyarországi átvonulást, hogy csapatai mielőbb Dél-Németországba juthassanak.

A budapesti csata szinte legendává vált a hadtörténészek körében – nem véletlenül. Élethalálharc volt ez a szó legvéresebb értelmében. Az ostrom 108 napig tartott – ellen-tétben Béccsel vagy Berlinnel: mindkét város ennek töredéke alatt elesett.

Lovasberény, akkori szerencsétlenségére, 40-50 kilométerre fekszik a fővárostól. Mivel az idő szorított, és a 2. ukrán front nem haladt úgy, ahogy kellett volna, Sztálin utasította Tolbuhin marsallt, a 3. ukrán front vezetőjét, hogy Belgrád elfoglalása után ne nyomuljon tovább, hanem délnyugat felől kerítse be Budapestet.

A németek Margit-vonala elleni támadás december 20-án indult meg. A szovjet túl-erő elképesztő volt, nem csoda, hogy december 21-én Kápolnásnyéknél áttörték a vonalat. A szovjet gyorshadtestek elfoglalták Székesfehérvárt, másnap pedig Lovasberényt.

A harcokban már ekkor sokan veszítették életüket mindkét oldalon, de civilek is hal-tak meg.

A német katonákra egyébként a falubelieknek nem lehetett sok panaszuk, de a Vö-rös Hadsereget megelőzte a híre. Az emberek pánikszerűen igyekeztek elásni szó szerint minden értéküket, lisztet, zsírt, sonkát, bort, pálinkát. Fosztogatások már a szovjet be-vonulás kezdetén is előfordultak, a helyzet akkor kezdett aggasztóvá válni, amikor a né-met hadvezetés ellencsapásba kezdett, és az 1945-ös év elején a település többször gaz-dát cserélt. A szovjet katonák a tetemes embervesztések hatására egyre kegyetlenebbek lettek, fosztogattak, raboltak – volt miből. A tél elején még minden portán felhalmo-zott élelmiszerkészletek álltak. A szovjet katonák viselkedését érzékletesen festi le a ma-gyar rendőrség egyik jelentése, amely szintén helyet kapott a könyvben. Megdöbbentő olvasmány azoknak, akik esetleg nem hallottak hasonlóakat idősebb családtagjaiktól.

Mint mindenhol, itt is rendszeresek voltak az atrocitások a hadifoglyokkal. A legerő-sebb tabu azonban, amely még mindig makacsul tartja magát, az, hogy mi történt a lán-nyokkal, asszonyokkal. Ez a kérdés fájdalmas pontja a II. világháborús Európa szinte bármelyik részének, ahol megjelent a Vörös Hadsereg. Napjainkban is megdöbbentő számadatok látnak napvilágot arról, hogy nagyjából hány nő esett áldozatul erőszaknak akár Magyarországon, akár Németországban.*

A Vörös Hadsereget e tekintetben is messze megelőzte a híre Lovasberényben is. Aki tudott, elrejtőzött, de ha már mindenképpen elkerülhetetlen volt megjelenni az utcán, minden elképzelhető módon próbáltak életkoruknál sokkal idősebbnek látsza-ni, fekete ruhákba bújtak, fekete kendőt kötöttek. Persze egy idő után az emberi mi-voltukból végképp kivetkőzött „felszabadítók” lerángatták a kendőket, megnézték, va-lóban idős asszonyokkal találkoztak-e. Akiről kiderült, hogy mégis fiatal, sorsa meg-pecsételődött. A könyvben olvashatunk olyan visszaemlékezést is, amely egy olyan tra-gikus esetről számol be, hogy a megbecstelenített lányt az orosz katonák meggyilkolták.

* Berlinben minimum 110 ezer nőt erőszakoltak meg az 1 400 000 női lakos közül. Egyéb adatok és meg-döbbentő visszaemlékezések: UNGVÁRY Krisztián: *Budapest ostroma*, Corvina, Budapest, 1998, 275–282.

Dante pokla azonban csak tavasszal jött el, amikor márciusban a német hadvezetés elindította a Tavaszi ébredés (*Frühlingserwachen*) nevű hadműveletet. A Vörös Hadsereg később ellentámadásba lendült, a falu többször gazdát cserélt, kifosztották, sok épület romba dőlt.

Amikor a harcok március végén véget értek, a visszatérőket elképesztő látvány fogadta. Romok, pusztulás, és a szovjet katonák dúlásainak nyomai. A visszaemlékezéseket olvasva nem kell sok képzelőerő ahhoz, hogy el tudjuk képzelni az állapotokat. Minden mozdíthatót elvittek, de a Mong által megszólaltatott interjúalanyok arról is megemlékeznek, hogy voltak olyan falubeliek, akik kihasználva szomszédaik kényszerű távollétét, maguk is loptak, amihez csak hozzáfértek.

Az élet lassacskán újraindult a füstölgő romok tetején, ennek a feltápáskodásnak egyik aktusa volt a verekedésbe fulladt színelőadás. A szovjet katonákat ért sérelmet nemsokára követte a megtorlás. Másnap jó néhány szovjet teherautó jelent meg a településen, felfegyverzett katonákkal. Az oroszoknak kész listájuk volt arról, hogy kiket kell összeszedniük. A későbbiekben az is kiderült, hogy bőven volt informátoruk is a falubeliek között. Mong, gentlemanként, nem nevesíti az oroszok besúgóit. A könyv célja nem a bosszúállás, a pellengérré állítás, hanem a falu szenvedéseinek bemutatása.

Őrizetbe vették a darab szereplőit is. Persze nemcsak a fakarddal vagdalkozó huszárokat, hanem az Iluska szerepét játszó lányt, de még a tündérkéket alakító kislányokat, sőt a gonosz mostohát is. Rájuk nyilván azért volt szükség, mert a kihallgatások során könnyen szerezhettek tőlük információt a tettesekről. Az egyik „tündérke” el is meséli a szerzőnek emlékeit, melyben megjegyzi, hogy tudta: egykori szomszédaik jelentették fel őt, mert haragban voltak.

A vizsgálat Székesfehérváron kezdődött. A szovjet hatóságok hamar végére akartak járni az ügynek. A kihallgatásokon részt vettek a GPU és a magyar rendőrség politikai osztályának képviselői is, látszott, hogy fel akarják használni az ügyet. A vallatások alkalmával nem válogattak a módszerek között, rendszeresek voltak a verések.

Többször került sor szembesítésre, amelynek bizonyító erejét erősen kétségessé tette az a körülmény, hogy a javarészt ittas orosz katonák a sötétben alig láthatták ellenfeleiket.

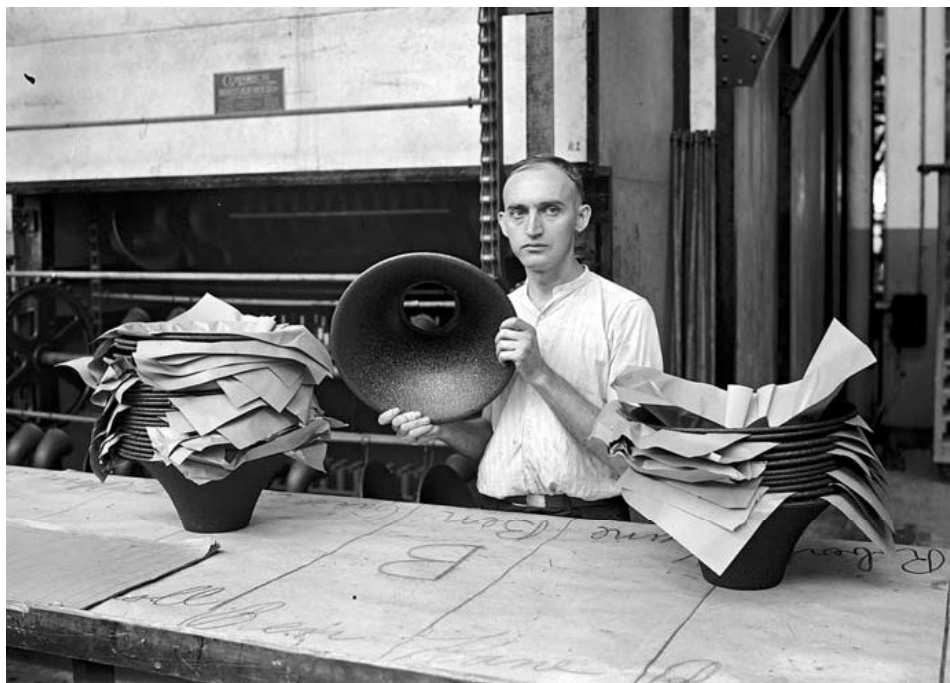
A vallatások, kínzások három hétig tartottak, ezután öt ember kivételével mindenkit elengedtek. Az egyik egykori szereplő az interjúban elmondja, hogy aláírtak a szabadon engedettek mindegyikével egy papírt, amelyben megígérték: két éven belül semmilyen megmozdulásban nem vesznek részt, különben viszik őket a Szovjetunióba. A magyar rendőrség is érdeklődött az eljárás iránt, ezekről fennmaradtak a dokumentumok. Mong a jelentésekben szereplő megjegyzésekből megállapítja, hogy a nyomozás első szakaszában még nem a verekedés mögött politikai okot sejtő változat győzedelmeskedett, a tetteseket sem politikai bűnösökként kezelték. Azonban a politika beleszólt a sorsukba, amikor 1946 júliusában Budapestre szállították őket. A magyarországi kommunizmus erősödése, a szovjet megszállók mind erőteljesebb nyomásgyakorlása a közéletre és a Szövetséges Ellenőrző Bizottság július 7-én a magyar kormánynak átadott hivatalos jegyzéke a magyar hatóságok mozgásterét a nullára csökkentette. Sejteni lehetett, hogy a

változó politikai szélirányban a lovasberényi verekedést a hatalomra törő kommunisták és a szovjetek fel fogják használni. Két esetet is említ a szerző: az egyik a gyöngyösi szervezkedés, a másik pedig az az Oktogonnál történt merénylet, amelyik pontosan egy nappal a lovasberényi verekedés után történt. Az egyik az egyházakkal szembeni fellépéshez, a másik a KALOT betiltásához szolgált ürügyül.

Így érkezett el az öt vádlott az ítélethirdetésig, ahol a szovjet csapatok budapesti helyőrségének bírósága terrorcselekménynek minősítette tetteiket és 6-8-10 éves kényszermunkára ítélte őket. Pár nap múlva útnak is indították őket az orosz Távol-Keletre.

Mong részletesen bemutatja a falu reakcióját. Kegyelmi kérvények tucatjait adták be minden elképzelhető fórumra – a hatóságok még válaszra sem méltatták őket. Az öt elítélt közül hosszú évek múlva csak hárman tértek haza.

Mong Attila valóban olvasmányos, jó stílusban megírt könyvében élénk tárja az öt férfi tragikus sorsát, és a megmentésükért küzdő falubeliek hányattatásait. A történet egyben tükör is az olvasónak: a mai Magyarországon hányan áldoznának az életükből éveket távol lakóhelyüktől, olyan perspektívával, hogy az sem biztos, élve hazatérnek? Csak azért, mert megvédték nemcsak saját, hanem lakóhelyük becsületét. Tudjuk-e ma, hogy mit jelent a felelősség szó? Ha döntenünk kellene, hogyan döntenénk? Bátrak lennénk vagy gyávák? Feláldoznánk-e magunkat vagy mentenénk a bőrünket? A szerző munkája szembesítés ezekkel a dilemmákkal. Mong Attila könyve utazás: a múltba és önmagunkba.

Hangszóróalkatrész végső vizsgálata a philadelphiai Atwater Kent rádiógyárban, 1925